

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 32/1 : 19 ARISTOTEL

Pad vrijednosti demokracije u Aristotelovoj »Politici«

Zvonko Posavec

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Proces nastanka demokracije u Ateni karakterizira proces temeljne preobrazbe zbilje. Najvažnija promjena jest postizanje identiteta građanstva kao pretpostavke grčke demokracije. Slabljenjem interesa građana za politiku podriiva se demokratski ideal. Neposrednu demokraciju zamijenit će predstavnička.

Nastanku grčke demokracije prethodili su kompleksni događaji u privredi, kulturno-religioznom, intelektualnom, ustavnom kao i u mnogim drugim područjima života. Odlučni proces za nastanak demokracije zbio se u Ateni, i to u razdoblju od 510. pr.n.e. do pada areopaga (461. pr.n.e.). Naime u tom razdoblju odstranjene su određene institucije i cjelokupni politički poredak dospio je u nadležnost građana. Građanstvo je postalo nova baza za političko mišljenje i djelovanje. Uslijed toga na svim područjima života otvorile su se mnoge mogućnosti i nove alternative. Velik angažman građana u politici bio je dakako jedna od odlučnih pretpostavki. Riječ je zapravo o prvim demokracijama koje poznajemo u svjetskoj povijesti, a koje najčešće nazivamo direktnim demokracijama. One su trajale relativno dugo zahvaljujući upravo tom velikom angažmanu građana. To je dovelo do procesa temeljne preobrazbe zbilje u svim strukturama. Jedna od najvažnijih promjena sastojala se u tome da je *građanin* zadobio središnje mjesto u cjelokupnoj političkoj strukturi. To znači da je izvršena promjena u društvenom identitetu tadašnjeg građanstva, tj. da je građanstvo postiglo politički realitet kojem dugujemo nastanak demokracije. Taj novi politički realitet, to prvo građanstvo, moralo je tada dobiti i svoju institucionalnu formu.

Obilježje je kolektivnih identiteta da oni nisu identitetu—Ja izvanjski nego da nas tako određuju da ne možemo sebe ni misliti bez njih. Pripadnost kolektivu ne možemo napustiti bez osjećaja da smo postali nevjerni samima sebi. Čovjek živi u raznim svezama pripadnosti: od porodice, preko kruga prijatelja, profesionalnih udruženja, vjerskih zajednica, sindikata, partija sve do nacije i države i nadnacionalnih udruženja. U Grka upravo savez građana, politički identitet ili građanski identitet pokazuje iznimno jedinstvo, i to je svorilo određenu predispoziciju koja je neophodna za nastanak demokracije.

je. Stvara se široka solidarnost koja ne obuhvaća samo srednje nego i niže slojeve. Stvara se određena sposobnost da građani percipiraju svoj interes kao zajednički interes. Naročito se naglašava javnost, koja ne pripada samo plemstvu nego se proširuje na široki krug građana. Važno je također da razni građanski slojevi (seljaci, obrtnici, trgovci itd.) nisu svoje privredne interese prenijeli u politiku. To nije društvo koje iz privredne i društvene sfere prenosi svoje interese u političku sferu. Za grčke građane politika nije bila sredstvo za nepolitičke ciljeve. Intenzivno sudjelovanje u politici kao takvoj bilo je za njih najznačajnije. Grčke politika nije zanimala kao što zanima nas danas, iz naše privatne sfere, jer oni nisu bili nepolitični građani koje tek ponešto zanima politika. Oni su bili toliko uključeni u politiku da je ona bila stvar njihova interesa. Postojao je jaz — kako kaže Hannah Arendt — između »uske sfere kuće« i »političkog područja«, koji se jasno vidi u njihovu držanju prema specijalistima. Istina je da su oni cijenili umijeće specijalista i zanatlija, ali takvo obrazovanje kao i obavljanje takvog posla udaljavalo je te djelatnike od javnosti, od zajedničkog života s drugima, od njege prijateljstva, smanjivalo je de facto njihovo sudjelovanje u građanskom životu. Dakle, nedostajalo je specijalistima nešto odlučno; oni nisu bili građani, a ništa nije imalo takav rang vrijednosti kao biti građanin. Samo za negrađane i robove bila je prednost da su specijalisti, jer oni ionako nisu bili ništa drugo.

Tako se stvarala politička ravan u kojoj se zbivalo sve što vrijedi u životu. Jacob Burchkard govori o »narodu, u kojem je svatko tko je to ikako mogao, obrazovao se i živio za cjelinu a ne za posebno (Vorträge, Basel 1919, str. 163). Malo dalje on kaže: »Ispunjeni individuum u staro doba je prije svega polités u takvoj mjeri. . . o kakvoj mi i ne slutimo - pogotovo ne kad govorimo o savezu između pojedinca i države«. Marx smatra da se mi nalazimo u stanju u kojem sadašnji »Privatni čovjek hoće egzistirati kao individua i od općenitosti tvori samo moguću sigurnost za svoju osobu i imanje i za to plaća sa uzdisanjem svoj porez, kao što se i rado kao 'činovnik' veže na općenito u specijalnom smislu« (O tome dalje vidi: *Grundrisse*. . . str. 375). Marx izražava slična mišljenja na raznim mjestima. Npr. u *Frühschriften*, Stuttgart 1964, str. 51 on piše: »... kao što je u Grčkoj *res publica* bila zbiljski sadržaj građana, a privatni čovjek je bio rob; politička država kao politička je istinski i jedini sadržaj njihovog života i htijenja« (Usporedi također *Grundrisse*, Anm. 96, str. 380, ili *Kapital* 1, str. 341 i d.).

Dakle, za grčkog čovjeka sudjelovanje u političkom području života bilo je toliko važno da je sve ostalo u usporedbi s tim bilo manje važno.

Ovaj građanski identitet obuhvatio je, barem u doba Perikla, široke slojeve i bio je pretpostavka velike grčke demokracije. To nije bila nacionalna homogenost modernoga doba već međusobna upućenost slobodnih i jednakih građana jednih na druge. Demokracija je institucionalizirani oblik ove predispozicije građana. U tom smislu može se reći da se ustav polisa temelji na karakteru građanstva.

Aristotel je ovo iskustvo dijelom formulirao, a dijelom je iskusio nadolazak političkog utilitarizma kojim se postupno narušava ovaj demokratski ideal.

Prema Aristotelu kontinuitet i identitet polisa temelji se na ustavu, a on nije drugo nego način i sastav građanstva. »Država (polis) je ista s obzirom

na ustav (politeia)« (1276 b 13 i d.). Poznata definicija ustava glasi da je on »poredak (taxis) države (poleis) s obzirom na urede vlasti, kako su raspodijeljeni i (ustav) određuje najvišu vlast (to kyrion) i što je svrha (telos) svake pojedine zajednice« (1289 a 15). U pojmu ustava obuhvaćen je cjelokupni način života i vrijednosni poredak građanstva. Drugi izraz za politeiu — kao kosmos, katastasis, taxis — ukazuju na ovo shvaćanje ustrojstva političke zajednice. Kod Spartanaca KOSMOS je bio oznaka za *političke organe*, za cjelokupni socijalni poredak Sparte, uključujući i cjelokupni sistem obrazovanja.

Dakle, ključna riječ Aristotelova političkog mišljenja je *politeia*. Ona označava »državu i samu zajednicu građana ili cjelinu građana, pravo građana na sudjelovanje u javnom političkom životu, djelatnost tog političkeusthai i za to traženu specifičnu kvalitetu građana, moć u državi i najviše urede (politeuma), podjelu političkih funkcija i podjednako značajno jezgro samog državnog poretka u kojem žive građani i ostvaruju svoja politička prava i funkcije. Ustav države i forma vlasti, dakle, politeia = polis; civitas, universitas civium; civitatis ordo et forma; partes institutorum publicorum, ius civitatis; administratio republicae; potestas et regimen civitatis« (usp. Bien, *Die Grundlegung der politischen Philosophie bei Aristoteles*, str. 287—288).

Aristotel (384—322) je postavio dvije sheme za razdiobu ustava. U *prvoj* dijeli ustave prema broju i kvaliteti vladajućih. Prema tom dvostrukom principu su ispravni poreci-kraljevstvo, aristokracija i politie, a loši-tiranija, oligarhija i demokracija. U *drugoj* shemi Aristotel se služi podjelom na oligarhiju i demokraciju kao glavne forme, pored toga nastupa politie kao miješana forma, zlatna sredina.

I u jednoj i u drugoj podjeli demokracija nije najbolji oblik države i vlasti. Demokratski oblik vlasti — kao što je poznato — vrši se uz pristanak većine građana. Aristotel vidi da u pripadnika širokih slojeva blijedi interes za politiku. Oni prepuštaju sada (u *četvrtom stoljeću*) taj teret drugima, naravno ako bi ti drugi dobro vladali, kako bi se oni mogli koncentrirati na svoj vlastiti interes i rad. To je generalna predispozicija u raspoloženju građana koja, zajedno s ostalim povijesnim događajima, podriva demokratski ideal. Interesantno je da filolozi ukazuju na jaču profiliranost riječi kojima se izražava *korist* kao i premještanje riječi kao što su *oninēmi, onēsīs; ophelēin, to ophelos, sympherein, to sympheron, lysitelein* na razna područja života i na refleksiju o njima, koja osobito dolazi do izražaja kod sofista. (usp. Peter Spahn, *Das Aufkommen eines politischen Utilitarismus bei den Griechen*, Saeculum, Bd. 37/1986, str. 8—21).

O tom procesu *transformacije građanstva* postoji obilje dokaza u Aristotelovoj *Politici*. Navest ću i komentirati nekoliko primjera.

1. »Državni poredak vladavine malobrojnih izbjegava najbolje pogibelji od pobune tako što uvijek jedan dio puka šalju da se obogati u gradove. Tako liječe (to) zlo i postižu stalnost države« (1273 b 18). Puk se odriče politike tako što mu se nudi bogaćenje. Zakonodavac nadoknađuje nedostatak političke participacije materijalnom stimulacijom.

2. »Svjetina se tako ne srdi što su isključeni iz same vlasti, nego se dapače i raduje, ako im se dopusti da se bave svojim (zasebničkim) poslovima, ko-

liko kad pomisli kako im vladatelji krađu zajedničku imovinu; tada ih, naime, boli i jedno i drugo: što ne sudjeluju ni u častima ni u dobitcima» (1308 b 34). Biti isključen i nije najlošije, ako se inače mogu postići određene koristi.

3. »Pučka se vladavina može zasnovati gdje mnoštvo živi od ratarstva ili stočarstva. Jer zbog toga što nemaju dostatna imutka, ti nisu dokoni, tako te često ne skupštinare, zbog toga što im manjka životnih potrepština, bave se svojim poslovima i ne priželjkuju ništa tuđega, već im je *slade zemlju obrađivati negoli državi službovati* ili njome *upravljati*, ondje gdje nema velika probitka od državnih službi« (1318 b 13). Tamo gdje nema probitka od državnih službi, tamo je bolje baviti se svojim vlastitim poslovima.

4. »Upravljajući državom na taj način, Kartazani su stekli naklonost puka. Uvijek, naime, šalju, neke iz puka u ovisne okolne krajeve, da se *obogate*« (1320 b 7).

Opet isti motiv: bogaćenjem se odstranjuje potreba za političkom participacijom.

Tako počinje djelovati iz privatnosti usmjeren utilitarizam na cjelinu političkog poretka uništavajući supstancu demokracije. Njega će moći slomiti jedino snažna centralizirana država koja će posizanje privatnog interesa ograničiti silom i zakonom, ali na taj način ujedno će se ta golema snaga, koja je rođena već u *Rimskom Carstvu*, jako udaljiti od građana. Rodit će se osoba, apstraktna osoba, koja može osigurati samo općenitost, jer je iz nje isključeno sve što bi je moglo određivati kao posebnu. Nastaje golema pravna aparatura koja postaje bazom modernih političkih iskustava. Grčka demokracija je nepovratno prošla, ne samo zbog teritorijalne, prostorne i brojčane veličine novih država nego i zbog toga što je stvorena nova, pa čak i bolja, *predstavnička demokracija*. Ipak svaka *predstavnička demokracija* sadrži uvijek nešto od *neposredne demokracije*, koja naročito u kriznim razdobljima dobiva veliku snagu, ali koja predstavlja i veliku opasnost.

BRXVO!

Zvonko Posavec

THE DEVALUATION OF DEMOCRACY IN ARISTOTLE'S POLITICS

Summary

A process of fundamental changes in society is characteristic for the gradual appearance of democracy. The most important change is the citizens' achievement of identity which is a precondition for Greek democracy. A weakened interest for politics on the part of the citizens undermines the democratic ideal. Direct democracy will be supplanted by representational democracy.